

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.141

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/21>**Лівицька І. А.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ НАРАТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІТЛІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

У статті висвітлено питання теоретичного трактування поняття наративної ідентичності як одного з ключових понять сучасної наратології, яке полягає у інтеріоризованій здатності людини до самоідентифікації, самооприлюднення (самовираження) під час взаємодії з наративним текстом. З метою дослідження естетичних якостей наративної ідентичності сферу дослідження було сфокусовано на художньому наративі як мистецтві слова створювати уявні репрезентації можливих світів (реальних чи фіктивних). Метою дослідження було прослідкувати, яким чином фікційний наратив породжує діалогічну взаємодію читача з текстом, яку роль відіграють аспекти індивідуального біографічного досвіду у формуванні наративної інтенції та наративної ідентичності. Методологічну основу дослідження наративної ідентичності утворили праці з наратології та теорії оповіді П. Рікера, Р. Барта, Ж. Женетта, А.-Ж. Греймаса, Д. Карра, психології культури G. Mead, W. James, H. Hermans, K. Nelson, L. Vygotsky, праць з естетики та літературознавства М. Бахтіна, Н.П. Неборсіної, О. Потебні, М. Хайдеггера, О. Піралішвілі, Л. Левчук та епістемологічних досліджень Карла Поппера. Широкий міждисциплінарний фон дозволив виявити спільні тенденції в психології та наратології у підходах до ідентичності як діалогічної сутності, яка виникає під час інтеракції з наративом. Передумовами динамічності наративної ідентичності визнано феномени інтенціональності та цілепокладання, які відображають процес формування наративної ідентичності як пошук поетичної істини, через подолання антиномії загальноприйнятого (опосередкованого) та особистого знання (пам'ять). Ключовими умовами для феноменологічної методології аналізу наративної ідентичності визнано біографічну ситуацію та породжений нею емотивний погляд на події наративу, який регулюється феноменами інтенціональності та цілепокладання. Такий підхід має потенціал щодо переосмислення поняття наративної ідентичності як категорії естетики та наратології.

Ключові слова: наратив, письмо, інтенціональність, цілепокладання, досвід, феноменологія.

Постановка проблеми. Виникнення поняття наративної ідентичності пов'язують з активним становленням у другій половині ХХ століття наратології як міждисциплінарного наукового напрямку зосередженого на дослідженні наративу з позицій психології, лінгвістики, літературознавства, мистецтвознавства та філософії. Універсальність поняття «наратив», яку проголосив семіолог та літературознавець Роланд Барт [1, с. 387–422], стало вихідним положенням для виникнення теорії так званої вродженої [17] здатності людини репрезентувати свій досвід та отримувати знання у формі наративів. Сьогодні проблема наративної ідентичності як способу самоідентифікації

людини шляхом вибудовування певного образу у формі оповіді про себе становить окрему сферу дослідження. Потенціал наративної ідентичності як об'єкту аналізу сягає, як і сам наратив, глобальних масштабів. Завдяки генетичній убудованості наративів у людський досвід наративну практику використовують для терапевтичних цілей у медицині та психоаналітиці з метою відновлення пам'яті, зменшення посттравматичних проявів, психологічних розладів; у юриспруденції – для дослідження психології злочинців тощо. Особливу увагу отримав наратив у межах класичної теорії оповіді (німецької наратологічної школи) та структуралізму, термінологічний

апарат якого («фабула», «сюжет», «точка зору», «перспектива» тощо) став основою для формування сучасних підходів дослідження нарративу. Така концентрація наукового пошуку навколо поняття «нарратив» свідчить про консолідацію наукових зусиль у прагненні віднайти відповіді на ключові питання екзистенції людини та її взаємозв'язку із зовнішнім світом. Логічним на цьому фоні видається вплетеність питання наратологічної ідентичності у сферу психології, філософії, етики та естетики, культурології. Це той випадок, коли синтез міждисциплінарних наукових підходів має дати поштовх глибшому літературознавчому аналізу поняття з оперттям на науковий досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія дослідження концепту нарративної ідентичності як прояву та вираження себе (self) сягає глибин філософії буття щодо індивідуалізації особливостей людини в філо-, соціо- та онтогенезі. В психоаналітичному ключі поняття ідентичності тяжіє до архетипу *самості* (Карл Юнг) як «глибинного центру», що об'єднує в собі свідоме і несвідоме та є виразом психологічної цілісності індивіда, його «колективним несвідомим» [13, с. 219]. Проте, на відміну від екзистенційного трактування ідентичності, літературознавчі дослідження тяжіють до розкриття сутності та проявів індивідуальності в нарації загалом [14], а також пошуком аналогічних процесів у нарративних літературних практиках. Насамперед увагу дослідників привертає автобіографія, «autofiction» як особливий літературний жанр, де відбувається поетапний виклад історії життя особистості [24]. Про важливість ролі нарративів у процесі людської самоідентифікації зазначає Альфред Шюц, акцентуючи на феноменологічній ролі «біографічної ситуації» реципієнта в проектуванні майбутнього ланцюга подій [12, с. 306]. Саме убудованість індивідуальної біографічної ситуації у досвід реципієнта дозволяє, на думку Жерара Женетта, розщепити оповідний план на декілька планів, де суб'єктами виступають персонаж, оповідач, автор та читач [4, с. 69–140], кожен з яких має свою перспективу оповіді. Однак асинхронність процесу розгортання подій та їх репрезентація автором, а далі й реконструкція читачем або ж їх *конфігурація* [23], викликає питання про причини динамічності оповіді та когерентності нарративу, його цілісність. Іншими словами, залишається невизначеним, яким чином біографічна ситуація із досвіду імпліцитного читача визначає рух фікціонального нарративу, незважаючи на багатовек-

торність перспектив суб'єктів нарації та динамічність самої перспективи оповіді «тут і зараз».

Постановка завдання. Об'єктом дослідження постає поняття нарративної ідентичності як провідної категорії сучасної наратології, яка полягає у інтеріоризованій людській здатності до самоідентифікації та самовиявлення в процесі взаємодії з фікційним текстом. Саме фікційний нарративний текст, на нашу думку, породжує діалогічну взаємодію читача зі змістом у прагненні поєднати особистий досвід (у вигляді біографічної ситуації) з авторською інтенцією. Розкрити причини та суть динамічності «вибудовування» нарративу читачем – це головна *мета* нашої розвідки. Реалізація мети передбачає погляд на нарратив з позицій структуралізму та феноменології, де важливу роль у побудові нарративної ідентичності відіграє процес передбачення, прогнозування майбутніх подій нарративу, що характеризується активним продукуванням гіпотез, спрямованих на підтвердження / спростування в процесі прочитання.

Виклад основного матеріалу. Конвенційний психологічний підхід до розуміння людського «я» довгий час визнавав його сталою сутністю особистості, як те, «що існує саме по собі» [20, р. 164]. Поняття «я» слугувало основою для інших категорій, наприклад, *саморегуляція*, *самоконтроль*, *самоорганізація* тощо [18; 25], що виключало мінливість першого компоненту. Проте роботи Михайла Бахтіна про діалогічність художнього твору [2] та наукові викладки Уїлліама Джеймса (1955) сприяли критичному погляду на теорію самоідентичності. Натомість був започаткований процесуальний погляд на ідентичність як на діалогічний процес зі змінними координатами [16]. Це передбачало сприйняття «себе» (self) як мінливої субстанції, яка змінює свою позицію відповідно до обставин соціокультурного характеру. Саме такий підхід став підґрунтям нарративної теорії ідентичності [21], згідно з якою ідентичність саморозгортається в життєвих нарративах, керуючись автобіографічною пам'яттю, яка відновлює мотивовані зв'язки між розрізненими, фрагментарними подіями досвіду, перетворюючи їх на логічну послідовність. Незважаючи на те, що природа походження нарративної ідентичності залишалась невизначеною, філософи продовжували досліджувати, як нарративна ідентичність, підпорядкована досвіду, функціонує в художньому дискурсі [23].

Феноменологічна методологія дозволяє подивитися на речі з позицій біографічного досвіду індивіда, з позиції «біографічної ситуації», а сама

ця ситуація набуває вигляду певного конструкту, де переплетено декілька планів вираження, які створюють смислове поле для маневрування подіями з різних ракурсів та в різних часових просторах. Саме асиметричність часового та просторового представлення нарративної історії породжує прогностичну функцію читача гіпотезувати щодо ймовірного завершення ситуації в майбутньому [15, р. 122], й прогнозування відбувається одночасно з плином оповіді, яка ще не завершилась. Увага до позиції індивідуального досвіду «тут і зараз» як до джерела оповіді є характерним для феноменологічного підходу до нарративу [7, с. 69], що відрізняє його від структуралістського аналізу нарративу як «тексту, застиглого у формі» [7]. Вибір об'єкту літературознавчого аналізу, таким чином, суттєво впливає на методологію дослідження нарративу. Феноменологічна методологія володіє інструментарієм пізнання процесу конструювання нарративної ідентичності як відповіді на запитання «хто я?» саме завдяки можливості «схоплювання» [7, с. 69] сукупності подій життя людини. Людина в феноменологічному розумінні є водночас і адресатом, і автором свого нарративу, що має прояв у постійному самосприйнятті та самореференції під час інтеракції з нарративом.

По-друге, феноменологічний підхід до розуміння нарративної ідентичності як до складного конструкту, який формується шляхом інтерпретації нарративу, уможлиблює розкриття динамічності цього процесу, його рушійної сили. Передумовою до такого висновку є сам творчий процес написання нарративу автором (тобто письмом), процес відбору значимих та менш значимих елементів, тобто *інтенціональність* (від *lat- intentio* – прагнення). Поняття інтенціональності – наріжне поняття для феноменологічної естетики, яке поєднує в собі специфіку організації художнього твору та його структури у поєднанні зі сприйняттям [6, с. 97]. Твір мистецтва в цьому контексті розуміється як чиста інтенціональність, як об'єкт свідомості, як форма ідеального буття, позбавлена будь-яких зв'язків з реальністю [5]. Інтерпретація твору мистецтва полягає у пізнанні «природи чистого буття» з оперттям на два типи знання: *опосередковане* та *спогоди* (що можна умовно порівняти з емпіричним та апіорним знанням).

Проблема диференціації типів знання та способів пізнання сягає основ метафізики з наріжним питанням про те, що є реальним, а що є істинним в мистецтві. Відповідно, процес інтерпретації твору мистецтва стає, швидше, пошуком поетичної істини та культуротворчим процесом

[8, с. 59], де наявні антиномії між суб'єктивним – об'єктивним, загальним – інтимним, мовою – розумінням, мовою – мовленням. Якщо досягнення об'єктивності знання прирівнюється до його істинності в процесі порівняння особистої думки із загальною [10, с. 58] як «згода між пізнанням та пізнаваним» [16, с. 83], то істина художнього твору постає як виявлення ціннісно-смислової орієнтації автора нарративу щодо третього члена порівняння шляхом феноменологічного переломлення [8, с. 59]. У нарративному тексті діалогічність між ціннісно-смисловою орієнтацією автора можлива завдяки наявності категорії інакшості (*otherness*), або зміненої свідомості читача, яка і формує відчуття «завершеності твору зі сприймаючим суб'єктом» [9]. З позицій естетики співвіднесеність естетичних цінностей твору мистецтва з цінностями реципієнта має цільове призначення – вони стимулюють естетичне переживання, створюючи умови для відтворення естетичного предмету (його ціннісно-смислової сутності). Рухаючись від стимулу до досвіду на шляху до істини, відбувається верифікація / фальсифікація [22] смислового наповнення темпоральних лакун фабули новим антропоцентричним досвідом, що стає рушійною силою вибудовування структури нарративу.

Демаркація відбору важливого художнього матеріалу та елементів життєвого досвіду імпліцитно регулюється інтенціональністю, з одного боку, та принципом цілепокладання, з іншого. Визнання організаторного джерела цілепокладання в нарративі перегукується з визнанням прагнень, бажань та цілепокладання протагоніста основою в структурі нарративу [3, с. 255–260], що своєю чергою є суголосним ролі інтриги в процесі конфігурації читачем подій нарративу. Таким чином, відповідаючи на завдання нашого дослідження щодо визначення суті динамічного «вибудовування» нарративної ідентичності, можемо зазначити інтенціональність художнього тексту та цілепокладання. Особливими передумовами процесу формування нарративної ідентичності з позицій феноменологічної естетики є ціннісно-смислова основа художнього твору у своїй спрямованості на іншу ціннісно-смислову структуру (реципієнта). У процесі переструктурування подій нарративу у певну форму (конфігурацію) відбувається фасилітація передчуття, очікування та прогнозування ймовірного фіналу, «кінцевої позиції», яка освітлює весь ланцюг подій нарративу, надаючи їм цілісності і завершеності [23]. Ключовими умовами в феноменологічній методології аналізу

нарративу постають: по-перше, наявність біографічної ситуації, яка розташована в постпозиції до ланцюга подій нарративу; по-друге, зацікавлений погляд на події (емпатія, співпереживання), породжений специфікою біографічної ситуації (реальною чи ілюзорною).

Висновки. Дослідження проблеми формування нарративної ідентичності в даній розвідці було здійснено з позицій феноменології, в контексті філософських феноменів інтенціональності, цілепокладання та здобутків класичної наратології та психології в трактуванні самості, ідентичності, «я». З позицій феноменології твір мистецтва – це інтенціональність співвіднесеності мети, задуму з предметом, тобто спрямованість на об'єкт. Схематичність нарративного викладу подій, відкритість нарративного тексту продукує суперечливий характер його назавершеності у множинності нереалізованих смислів. Феноменологічна методологія аналізу нарративу уможливило опредметнення процесу людського самосприйняття через самореференцію, цілепокладання з позицій «тут і зараз». У цьому розумінні феноменологічне

визнання діалогічності нарративної ідентичності (Д. Карр, П. Рікер, М. Бахтін, Л. Виготський) суголосне новітнім дослідженням ідентичності в психології особистості та культури [19] та визнання естетичної якості поняття «я» (self). З цих позицій ця розвідка продовжує спектр досліджень діалогічності нарративної ідентичності як інтерналізованих когнітивних процесів, спрямованих на пошук само-репрезентації та само-ідентифікації ціннісно-сміслових якостей одного суб'єкта (нарративного тексту) з ціннісно-смісловими якостями іншого суб'єкта (читача, реципієнта). Водночас процес «вибудовування» нарративної ідентичності порівняно з культурно-творчим процесом пошуку поетичної істини через подолання антиномій, які опредметнюються та підсилюються роллю інтуїтивного знання на протигагу емпіричному та апріорному знанню. Саме інтуїтивний характер осягнення твору мистецтва як символічного феномену, який синтезує досвід двох суб'єктів, дві культури у знаковій взаємодії імпліцитних смислів, становить перспективи подальшого дослідження нарративної ідентичності.

Список літератури:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв.: Трактаты, статьи, эссе*. Москва : Моск.гос. ун-т, 1987. С. 387–422.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1986. 445 с.
3. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: Поиск метода. Москва : Академ. проект. 2004. 368 с.
4. Женетт Ж. Повествовательный дискурс. В Женетт, Ж. Фигуры : в 2-х кн. Кн. 2. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. с. 60–282.
5. Ингарден Р. Исследования по эстетике. Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. 572 с.
6. Левчук Л. Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття : Навч. посібник. Київ : Либідь. 1997.
7. Маслов Е. С. Нарратив и целеполагание: соотношение структуралистского и феноменологических подходов. *Ученые записки Казанского университета. Серия «Гуманитарные науки»*, 2015. Том 157, кн. 1, с. 66–75.
8. Неборсіна Н. П. Чтение в гипертекстуальном пространстве поэтического дискурса. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. 2015. 1(48). С. 58–60.
9. Пиралишвили О. Проблемы «нон-финито» в искусстве. Тбилиси : 1982.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1976.
11. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. Пер. с нем., вступ. Ст. А. В. Михайлова. Москва : Гносис. 1993.
12. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом. Москва : РОССПЭН. 2004.
13. Юнг К. Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее. Москва : Мартис, 1995. 320 с.
14. Bamberg M. Narrative and Identity (23.August, 2013). In: Huhn, P. et al. (eds): the living handbook of narratology. Hamburg : Hamburg University, 2013. URL: <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/29.html>.
15. Carr D. Narrative and the real world: an argument for continuity. *History and Theory*. 1986. V. 25 (2), p. 117–131.
16. Хайдеггер М. Работы Hermans, H. J. M. (2001). The dialogical self: toward a theory of personal and cultural positioning. *Cultural Psychology* 7, 243-281. URL: <https://doi.org/10.1177/1354067X0173001>.
17. Hutto D.D. Folk Psychological Narratives: The Sociocultural Basis of Understanding Reasons. Cambridge, MA : MIT Press, 2008.
18. James W. Pragmatism, and four essays from the meaning of truth. Cleveland and New York: The World Publishing Company, [1907] 1955.
19. Larrain A., & Haye, A. Self as an Aesthetic Effect. *Frontiers in psychology*, 10, 1433. 2019. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01433>.

20. Mead G. H. *Mind, self and society from the standpoint of a behaviourist*. Chicago : The University of Chicago Press, 1934.
21. Nelson K. *Narrative and the emergence of a consciousness of the «self» in Narrative and Consciousness*. eds. G.D. Fireman, T.E. McVay, and O.J. Flanagan. Oxford, UK: Oxford University Press. 2003.
22. Popper K. R. *Conjectures and Refutations*. New York. 1963.
23. Ricoeur P. *Time and narrative*. Translated by K.McLaughlin, D. Pellauer. V.1-3. Chicago : The University of Chicago Press. 1984.
24. Singer J. A. *Personality and psychotherapy: Treating the whole person*. New York: Guilford Press. 2005.
25. Vygotsky L. S. *Thinking and speech*. in *The collected works of L.S. Vygotsky*. eds. Rieber R. W., Carton A. S., V.I. New York, NY: Plenum Press; [1934] 1987. P. 39–285.

Livytska I. A. TO THE QUESTION OF NARRATIVE IDENTITY IN THE LIGHT OF PHENOMENOLOGY

The paper illuminates some theoretical foundations in understanding narrative identity as one of the key notions of modern narratology. Narrative identity is posited here as interiorized human ability for self-identification, self-presentation (self-manifestation) while interacting with a narrative text. In order to highlight aesthetic qualities of narrative identity, the focus of research was limited to the fictional narrative only, as art of generating imaginative representations of possible worlds (real-based or fictive). The objective of the paper lies in finding the way how fictional narrative elucidates dialogic interaction of the reader with the text, and in defining the role of individual biographical experience in reconstructing narrative intention and narrative identity. Methodological framework for analyzing narrative identity constitute the works on the theory of storytelling by P. Ricoeur, R. Barthes, G. Genette, A. Greimas, D. Carr), the findings in cultural psychology and defining „self“ and „identity“ in the works of G. Mead, W. James, H. Hermas, K. Nelson, L. Vygotsky, inspirations from aesthetics and literary studies of M. Bahktin, N.P. Neborsina, O. Potebnia, M. Heidegger, O. Piralishvili, L. Levchuk, and epistemological theory of K. Popper. This wide interdisciplinary background provided us with the opportunity to unveil some common tendencies in approaches towards the notions of identity and self, by considering it a dialogical entity. It emerges during the interaction of the individual with the narrative and is characterized by dynamicity. The preconditions for narrative dynamics have been found in the phenomena of intentionality and goal-setting, which reflect the process of identity formation as a search for poetic truth by solving antimonial conflicts between universally accepted (mediated) and personal (subjective) knowledge (memory). Key elements necessary for phenomenological analysis of narrative identity is the biographical situation and emotional feedback provoked by this situation, further regulated by intentionality and goal setting. Such approach to narrative identity is seen as potential for further research of narrative identity as a category of aesthetics and narratology.

Key words: *narrative, writing, intentionality, goal setting, phenomenology, experience.*